

OSMO JUSSILA

Mikä historian- tutkimustamme oikein vaivaa?

Professori Osmo Jussila arvioi historiantutkimuksemme nykytilaa.

■ Tiedän että tällaisesta kysymyksestä kirjoittaminen on kuin ampuisi omaan nilkkaansa tai sohaisisi ampieispesään. Edellisestä seuraa sietämättömiä kipuja pitkäksi aikaa tuohon nilkkaan, ja jälkimmäisestä ilkeitä kipuja sinne ja tänne. Mutta otan riskin.

Otsikon kysymys tulee lähes aina mieleeni, kun saan postista uusimman numeron jommankumman alan johtavan aikakauslehden numerosta, siis joko *Historiallisen Aikakauskirjan* tai *Historisk Tidskrift för Finlandin*. Mieliälä on jotensakin sellainen kuin: Hohhoijaa, eipä taaskaan mitään mielenkiintoista luettavaa, eli jotakin merkittävää uutta tietoa. Poikkeuksia tietysti on, vaikkapa Vesa Varesen tutkimus monarkisteista, joka selvästi osoittaa, että kuvamme heistä on ollut aikalaisten voittajien, ”tasavaltalaisten” piirtämä karikatyyri.

Esimerkkinä viime aikojen mielenkiintoisesta luettavasta voisi mainita ruotsinkielisen Schildts-kustantamon *Suomen historia* -sarjan kaksi viimeistä osaa, kirjoittajina professorit Matti Klinge ja Henrik Meinander. Kuten yleisesityksissä yleensä, ei näissäkään mitään yksittäisiä hätkähdyttäviä elämyskohtia ollut, mutta kuitenkin monia ennen kokemattomia ja näkemättömiä näkökulmia, jotakin sellaista uutta ”särmää”, joka juuri tuolla uutuudellaan ilahduttaa lukijaa.

Muistan yhä elävästi, kun Klinge joskus 1960-luvun alussa totesi, ettei hän koskaan lue *Historiallista Aikakauskirjaa*. Ei tämä muuten ollut ainoa hätkähdyttävä lausunto, jonka hän suustaan päästi. Päätin, ettei hän lue siksi, koska siinä ei ole mitään uutta, lukemisen arvoista. Tällaista vähän nuorempaa historioitsijaa tuo toteamus hie-man säpsähdytti. Taisin olla juuri tuolloin

jopa mainitun aikakauskirjan toimitussihteerin. – Sittenkin kyllä olen saanut tämän vanhemman virkaveljeni useammin kuin keran kiinni siitä, että hän on sittenkin luke-
nut tuota aikakauskirjaa.

Lehteä kutsuttiin tuolloin – ja vielä paljon myöhemminkin – ”Historialliseksi hartauskirjaksi”, kuten monet lukijoista hyvin tietävät. Hyvin suppean piirin vanhemmat historioitsijat kehua retostelivat olan takaa toisten aikaansaannoksia! Sitähän se lehti oli, ”hartauden harjoittamista”. Noista muinaisista ajoista lähtien, ja varsinkin viime vuosina, lehti on pyrkinyt tarmokkaasti uudistumaan, niin sisällöltään kuin ulkoasultaankin, mutta tarmokkaatkin ponnistelut tähän suuntaan, kuten *Historisk Tidskrift för Finland* -lehden osalta, ovat tuomitut turhiksi ja epäonnistumaan, niin kauan kuin itse historiantutkimus ei muutu tai uudistu. Tieteelliset aikakauslehdethän ovat eräänlaisia tutkimuskenttensä peilejä, jotka heijastavat alan tutkimuskenttää, ja ovat siten yhtä hyviä tai huonoja kuin kenttäkin.

Lehdet eivät perinteisesti ole tilanneet tutkimuksia toimituksen tärkeiksi ja mielenkiintoisiksi kokemista aiheista, vaan ovat olleet eräänlaisia postilaatikoita, joihin alan tutkijat lähettävät artikkeleita julkaistavakseen. Usein ne ovat, ikävä sanoa, vain ylijääneitä lastuja jo julkaistuista kirjoista. Arvosteluja tietysti pyydetään ja ”tilataan” alan kentällä julkaistuista tutkimuksista. Näin ollen on niin, että useimmiten näiden lehtien mielenkiintoisimpia osastoja ovatkin keskustelupalstat; siellä argumentit iskevät argumentteja vastaan; siellä esitetään uusia ja mielenkiintoisia kysymyksiä sekä hypoteettisia vastauksia niihin. Mieleeni ovatkin tässä suhteessa jääneet – erityisinä poikkeuksina siitä tavanomaisesta – sellaiset debatit kuin keskustelu jääkäri liikkeen synnystä, nuijasodasta tai vuoden 1918 sodan luonteesta. Niissä erilaiset ideat, hypoteesit ja teoriat iskivät virkistävästi vastakkain.

Uusi tulkinta vie tutkimusta eteenpäin

Tässä onkin jo oikeastaan määriteltävä se vaikea kysymys, mikä on merkittävää ja mielenkiintoista historiantutkimusta. Se on

sellaista, joka luo uuden tulkinnan (teorian) valistuneen yleisön tärkeänä ja merkittävänä pitämästä aiheesta. Tuo aihe saattaa olla hyvinkin vanha ja ajassa kaukainen. Pääasia on, että teoria on uusi, ja saanen ehkä tässä jo vaatia – jonkin verran yllättäväkin.

Yhtenä esimerkkinä tällaisesta ajassa vanhaan aiheeseen kohdistuvasta merkittävästä tutkimuksesta saanen mainita Jarl Gallénin ja tanskalaisen John Lindin tutkimuksen Pähkinäsaaren rauhan rajan pohjoisesta suuntautumisesta, joka on ollut yksi Suomen historiankirjoituksen vanhoista ns. vakiokiistoista. Yhtäällä ovat olleet Patti- ja Pyhäjoen suuntauksen kannattajat, toisaalla taas Varangin vuonon puolustajat. Nyt kuitenkin Jarl Gallén ja sitten hänen tutkimuksiaan jatkaneen Lindin teoria ratkaisee kertaheitolla molemmat vaihtoehdot, ja mielestäni panee päätepisteen koko vuosikymmeniä jatkuneelle kiistalle.

Pohjoisessa raja ei nimittäin ollutkaan maantieteellinen, vaan verotuksellinen. Oli olemassa kaksi ns. intressialueiden rajaa, joista Novgorodin ulottui lännessä Pattijokeen (tai Pyhäjokeen – tämä ei ole olen-naista) ja Ruotsin intressialue taas Varangin vuonoon päättyvään rajaan. Näiden välissä olevat paimentolaislappalaiset olivat kuin porokarjaa, jota molemmat valtiot verottivat. Lapin ns. ”yhteisalueethan” jatkoivat olemassaoloaan aina 1800-luvulle saakka.

En unohda koskaan sitä ensimmäisen suomalais-neuvostoliittolaisen seminaarin tilaisuutta 1966 Porthanian lehtihuoneessa, jossa Gallén esitteli tämän teoriansa. Se oli todellakin jotakin uutta ja hätkähdyttävää. Se jäi nuoren opiskelija-tutkijan mieleen – ja lähtemättömästi. Nyt sitten olen voinut ikäväkseni havaita, että monet suomalaiset, mm. Heikki Kirkinen, joka arvosteli Gallénin-Lindin kirjan *Historiallisessa Aikakauskirjassa*, eivät ole vielääkään voineet sulattaa tätä fantastisen idearikasta uutta teoriaa. Lind vastasi kyllä Kirkinen arvosteluun, mutta ilman vaikutusta. Mutta tieteen historiahan osoittaa, että uusien teorioiden läpimurtautuminen vaatii usein paljon aikaa ja kohtaa ankaraa vastarintaa ”vanhoillisten” taholta.

Toinen samankaltainen esimerkki voi-

daan esittää Venäjän historiasta. Jo 1700-luvulta lähtien kaksi koulukuntaa oli kiistelty Venäjän valtion synnystä. Ensimmäinen ja vanhempi teoria on ns. varjaagiteoria, eli Venäjän valtion perustivat pohjoisesta tulleet – ja kutsutut – normannit tai varjaagit. Vastapainoksi syntyi jo keisarillisella Venäjällä teoria – jolla ei ole erityistä nimeä – mutta jossa korostettiin sitä, että Venäjän slaavit olivat muodostaneet valtion jo ennen varjaagien tuloa. Tämä teoria sai erityistä painoa ja lisäargumentointia Neuvostoliiton historiankirjoituksessa.

Harvardin yliopiston Venäjän tutkimuslaitoksen professori Richard Pipes kirjassaan *Russia under the old Regime* (1974) ikään kuin sivumennen muutamalla lauseella teki tyhjäksi koko vuosisataisen kiistan, osoittamalla, että molempien kiistelevien koulukuntien perusargumentit olivat hyväksyttävissä, mutta ennen muuta sen, että ne molemmat sopivat saman yleisemmän teorian puitteisiin. Pipes teki siis saman tempun kuin Gallén Pähkinäsaaren rajasta kiistelleille pukareille. Pipesin ratkaisu oli, että muinainen Venäjän ”valtio”, *gardarik*, ei ollutkaan mikään valtio tavanomaisessa mielessä, vaan se oli verrattavissa joihinkin hyvin tunnettuihin kauppakomppanioihin, sellaisiin kuin Itä-Intian komppania tai Hudson Bay Company.

Varjaagien ”valtion” perustarkoitus ei ollut alunperinkään jokin maanomistus tai edes sen hallinta, vaan kaupan ja kauppareittien suojeleminen. Varjaagit eivät jättäneet pysyviä jälkiä Venäjän kulttuuriin kuten ”slaavilaisteorian” kannattajat korostivatkin, ja siksi he niin nopeasti sulautuivat heitä ympäröivään slaavilaiseen kulttuuriin, mm. slaavilaistamalla nimensä. Siis: tämä teoria, jota kutsun ”kauppakomppaniateoriaksi”, selitti luonnollisesti ja järkeenkäyvästi molempien em. kiistaa käyvien teorioiden perusargumentit. Se oli siten eräänlainen ylempi, metateoria, kuten mielestäni oli myös Gallénin kaksoisrajateoria Pähkinäsaaren rauhan rajasta.

Mutta eikö tiede etene juuri tällä tavoin? Tai ainakin sen pitäisi. Mielestäni parhaita esimerkkejä tieteen edistymisestä – myös luonnontieteissä – ovat juuri tällaiset entis-

tä kattavammat metateoriat. Hurraa, myös historiantutkimus on tiedettä!

Jos katsotaan tästä näkökulmasta hieman taaksepäin, niin ei ole oikeastaan mikään ihme, että erääksi suomalaisen historiantutkimuksen huippusaavutukseksi on nimetty J. R. Danielson-Kalmarin kaksi ”pamflettia” ns. oikeustaistelun ajalta, *Suomen yhdistäminen Venäjän valtakuntaan ja Suomen sisällinen itsenäisyys*. Ne eivät ole varsinaisia historiantutkimuksia sanan tavanomaisessa merkityksessä, vaan mitä suurimmassa määrin poliittisia pamfletteja ns. oikeustaistelussa. Mutta sellaisina ne juuri sisälsivät suuren määrän erilaisia hypoteeseja, ideoita ja vastustajaan kohdistuvia vasta-argumentteja. Oltakoon niiden pätevydestä mitä mieltä tahansa, teokset olivat ns. tavanomaiseen ja harmaaseen perustutkimukseen verrattuna virkistäviä ja mielenkiintoisia poikkeuksia.

Danielson-Kalmari eräässä kirjeessään tunnusti, että hyvän asian puolesta hän oli joutunut joskus tulkitsemaan jonkin verran vapaasti lähteitään. Tämä ei pahastikaan häiritse itse pamflettien merkittävyyttä ja tutkimuksellista ansiota. – Mutta totuuden nimissä, annettakoon myös hänen päävastustajalleen, venäläiselle K. F. Ordinille ja hänen tutkimuksilleen täysi tunnustus. Ordinnan on Suomessa aina näihin päiviin asti kiistetty liki kokonaan; syy on ollut silkka asiantuntemattomuus.

Mikä siis vaivaa historiantutkimusta?

Ensimmäinen vastaukseni on, ja jonkinlainen syy, on liiallinen lähdefetishismi, kansakunnan ja nimenomaan sen valistuneen ja lukevan eliitin kannalta vähän tärkeiden ja kokonaan mielenkiintoa vailla olevien lähteiden referointi. Sen lisäksi tärkeiden ja keskeisten kysymysten – ehkä liian vaikeina – vältteleminen ja keskittyminen toisarvoisiin ja perifeerisiin detaljeihin. Se, mikä nimenomaan puuttuu – tai jota pitäisi olla paljon enemmän – on uusien ja ehkä jopa eräässä mielessä yllätyksellisten teorioiden esittäminen – niin ja tietenkin niiden pitävä ja pätevä todistelu.

Mieleeni on jäänyt lähtemättömästi joh-

tavan amerikkalaisen Venäjän historiaan erikoistuneen aikakauslehden *Russian Review* -lehden pääkirjoitus, joka käsitteli ns. nollatutkimusta historiassa. Se iski päähäni kuin moukari. Esimerkiksi tällaisesta tutkimuksesta mainittiin amerikkalaisen Edgar Judgen elämäkerta kuuluisasta venäläisestä valtiomiehestä V. K. von Plehwestä, joka oli myös Suomen ministerivaltiosihtööri Bobrikovin aikana. Itsekin olin pitänyt Judgen tutkimusta aivan hyvänä.

Referoin mainitun lehden pääkirjoitusta muistini varassa: Judgen teoksen faktat olivat paikallaan, ja lähdepohja oli riittävä. Kuitenkin lukemisen jälkeen roikkui kysymys, *So what?* Kaikki kirjoittajan mielestä oli kirjassa ennaltaan tuttua vanhan kertausta. Kirjasta siis puuttui kaikkein tärkein ja olennaisin: uusi tieto. Voisin tulkita tekstin sanoman niin, että teoksesta puuttui jonkinmoinen yllätyksellisyys. Kirja ei herättänyt minkäänlaista ahaa-elämystä.

Minusta Judgen kirja oli ns. seminaarikriteerioiden mukaan aivan kelvollinen. Mutta jos *Russian Review* -lehden päätoimittajan mielestä se oli lähinnä ns. nollatutkimus, niin kuinka monta muuta vähänkin huonompaa kirjaa olisi hänen mielestään heitettävä tuohon nollakoriin. Tämä mainittu pääkirjoitus vahvistaa myös sen, että tässä ja nyt käsittelemäni ongelma ei ole vain suomalainen, vaan myös yleismaailmallinen.

Autonomian ajan lopun vaiheita on tutkinut ansiokkaasti professori Tuomo Polvinen, hyvin tuntemani ja korkealle arvostamani tutkija. Hän on kirjallaan *Venäjän vallankumous ja Suomi. Osa 1* vakuuttavasti kumonnut pitkään eläneen myytin Suomen itsenäisyydestä ”Venäjän lahjana”. Tässä kohtaa, missä Polvinen myytin kumoo, hänellä on jopa draamatikon lahjoja. Siinä ”kirurgin veitsi” lähestyy kipeää kohtaa ja sitten leikkaa paiseen, eli myytin auki. Lenin tunnustikin todellisuudessa Suomen itsenäisyyden vain taktisista syistä, edistääkseen sosialistista vallankumousta Suomessa, minkä jälkeen myös sosialistinen Suomi liittyisi neuvostotasavaltojen liittoon. Polvinen yhdisti ensimmäisenä tutkijana bolshevikkien kansallisuuspolitiikan Suo-

men itsenäisyyden tunnustamiseen, mikä sai jopa presidentti Urho Kekkosen hermostumaan. Polvisen kirjassa oli yksi suuri ja uusi idea, joka jäi elämään ja jäi kaikkien valistuneiden lukijoiden mieleen. – Juuri tällaista on mielestäni hyvä historiantutkimus.

Polvinen on kirjoittanut myös kenraalikuvernööri N. I. Bobrikovin elämäkerran.¹ Teoksen lähdepohja on hyvin laaja ja kattava, ja johtopäätökset lähteistä on tehty oikein. Polvinen on loistava kirjoittaja. Kirja suorastaan vilisee herkullisia anekdootteja ja luonnehdintoja sen päähenkilöistä. Jotakin mielessäni kuitenkin mättää, sillä kirjassa ei ole sellaista uutta, joka yllättäisi tutkijan, jollei sellaiseksi lasketa toteamusta, ettei Bobrikovin suureksi ”venäläistämishjelmaksi” kutsutussa suunnitelmassa ollut oikeastaan mitään uutta. Tämä onkin mielestäni kirjan tärkein lause. Polvisen kaikissa suhteissa oivallinen tutkimus vahvistaa sen suomalaisen aikalaiskuvan, joka oli olemassa N. I. Bobrikovista jo vuosina 1898–1904 ja sitten monia vuosia sen jälkeen. Tyranni ja satraappi!

Ennen Bobrikovin ohjelman ja politiikan selvittämistä olisi pitänyt selvittää yksityiskohtaisesti, mikä oli kenraalikuvernöörin vastustaja, ”vihollinen”. Se oli ns. oppi Suomen valtiosta, jonka jo 1830- ja 1840-luvun vaihteessa oli esittänyt Ruotsissa lääkäri Israel Hwasser pamfletissaan: Suomi oli Venäjän valtiosta erillinen valtio ja sen kanssa vain liitossa. Tämän Bobrikovin ”vihollisen” perusteellinen selvittäminen ja kuvaus olisi selittänyt Bobrikovin toimintaa. Olisi myös mielenkiintoista tietää, millainen oli Bobrikovin historiallinen kuva Suomesta, nimenomaan sen erityislaatuisen aseman synnystä. Oma oletukseni – jolle ei ole todisteita – on, että Bobrikov oli saanut kuvan ystävältään ja tukijaltaan, sotahistorioitsija M. M. Borodkinilta, mahdollisesti myös K. F. Ordinilta.

Polvisen ja Judgen tutkimukset vahvistavat eräässä mielessä vain jo ns. ”vallitsevan viisauden”. Lainaus on oivallisesta englantilaisen Wattin artikkelista professori Jukka Nevakiven 60-vuotisjuhlakirjassa. Watt jakaa historiantutkimuksen eri vaiheet tai kerrostumat tavalla, jolla olen opettanut

seminaarilaisiani vuosikymmeniä. Tässä jaossa ensimmäisenä – ja hyvin ratkaisevana – on ns. aikalaiskuva. Sitten tulevat apologettiset muistelmat, joissa tämä aikalaiskuva vain vahvistuu. Ja sen jälkeen tulevat vasta ns. ensimmäiset tutkimukset, joissa sekä aikalaiskuva että muistelmat saavat ns. tieteellisen silauksen ja muuntuvat ”vallitsevaksi viisaudeksi”. Vasta sen jälkeen tulee ns. kriittisen historiantutkimuksen vaihe, jossa kysytään, ”*wie es eigentlich gewesen ist?*”. Ja mikä tärkeintä, tälle viimeiselle kriittiselle vaiheelle on juuri ominaista tieto ja ymmärrys siitä, missä ja miten edeltäjät ovat menneet harhaan.

Lähdepalvontaa

Palatkaamme kotimaisen tutkimuksemme tilaan. Miksi se on sellaista kuin se on? Yksi vanha perisyys lienee ns. oikeustaistelussa, joka oli omiaan johtamaan edellä kuvattuun lähdefetishismiin, eli dokumenttien palvontaan. Oikeustaistelussa tarvittiin yksittäisiä dokumentteja, samoin kun niiden sanontoja aseeksi venäläistä vihollista vastaan. Julkaiettiinhan Suomen Historiallisen seuran sarjassa pitkään osastoa, jonka nimenä oli *Todistuskappaleita Suomen historiaan*. Kun jokin todistusdokumentti oli sitten löydetty, niin se kannettiin – ja nyt vähän karrikoin – silkkitynyllä Seuran kokoukseen, luettiin ja painettiin sitten em. sarjassa.

Oikeustaistelun ohella oli vaikuttamassa samaan suuntaan suuri fennomaanien projekti kirjoittaa Suomelle oma, Ruotsista erillinen historia ennen vuotta 1809. Myös tästä ns. ”Ruotsin vallan” ajasta etsittiin ja löydettiin Suomen omasta erillishistoriasta todistavia dokumentteja.

Tein kerran erääseen Tvärminnessä pidettyyn Suomen Historiallisen seuran tilaisuuteen, nopean pilottitutkimuksen, siihen mennessä ilmestyneistä Suomen historiallisia tutkimuksia -sarjan esipuheista tarkoituksena saada tietoja, miten ja miksi ao. tutkimukset oli tehty, tai olivat syntyneet. Tulos oli paljon puhuva edellä mainitun lähdepalvonnann puolesta. Esipuheissa toistui nimittäin usein sellaisia ilmaisuja kuin: Tarkoitukseni oli tehdä tästä aiheesta artikkeli, mutta sitten arkistosta löytyikin niin

paljon lähteitä, että tuloksena oli kaksiosainen monografia. Tai toisinpäin: Tarkoitukseksi oli kirjoittaa tästä aiheesta kirja, mutta kun lähdemateriaalia ei ollut riittävästi, niin tuloksena olikin vain artikkeli.

Tämän lähdepalvonnan ohella toinen syy vallitsevaan asian tilaan on mielestäni historiantutkijoilta puuttuva tieteen filosofian tuntemus. Jollei jostain omasta yksilöllisestä syystä ala sitä harrastaa, niin ei sitä kyllä historioitsijan koulutuksessaakaan saa. Mielestäni historioitsijoiden koulutukseen yliopistoissa olisi mitä pikimmin sisällytettävä jonkinlainen tieteen peruskurssi. Jos ei siellä muuta oppisi, niin ehkä kuitenkin sen, että historiantutkimuskin – mikäli se haluaa olla muuta kuin lähdejulkaisuja tai niiden referointia – tulisi noudattaa yleisiä tieteellisen ajattelun perussääntöjä. Kaikessa yksinkertaisuudessaan perussäännöt ovat: Ensin muodostetaan aikaisemman tutkimuksen ja alustavien lähdehavaintojen nojalla oletuksia eli hypoteeseja siitä, mitä ja miten jotakin menneisyydessä tapahtui. Sitten testaan näitä oletuksia lähteillä, ja joko – parhaassa tapauksessa – hyväksytään ne tai sitten muutetaan tai joudutaan hylkäämään kokonaan.

Historiantutkimuksen erottaa muista ns. yhteiskuntatieteistä vain se, että tutkija ei itse luo tai kerää ns. dataa, vaan lähteet ovat hänelle valmiina annettuina, mutta monien erilaisten tekijöiden seulomina ja valikoimina. Hänen on siis myös tutkittava ja kirjoitettava omien lähteidensä historia. Lopputuloksena on sitten – ja tätä haluan korostaa – vain teoria siitä, mitä tapahtui. Tulevat tutkijat taas sitten tulevat luomaan uusia teorioita, jotka joko muuttavat tätä tutkijamme X luomaa teoriaa, tai kumoavat sen kokonaan. Tiede ja tieteellinen ajattelu ovat jatkuvaa ja päättymätöntä uusien teorioiden muodostamista. Ei ole olemassa – ei edes historiantutkimuksessa – mitään lopullista ja ikuista totuutta, jollei sillä tarkoiteta jonkin lähteen tai lähteiden julkaisua. Mutta sellainenhan ei olekaan tutkimusta.

Näennäisliberalaisia vai pakottamista

Viime vuosikymmeninä on päässyt yleisty-

mään käytäntö, että opiskelijat itse valitsevat ja määrittelevät pro gradu -työn aiheensa. Monissa seminaareissa vaadittiin ja vaaditaan opiskelijalta kirjallinen tutkimussuunnitelma ennen kuin he tulevat seminaariin. Mielestäni käytäntö ei ole hyvä ja itse sabotoin sitä poliittisen historian seminaareissa.

Opiskelija ei voi tietää, missä on jonkin aihealueen tutkimuksen etulinja ja missä ja mitkä olisivat tutkimuksellisesti hedelmällisiä kysymyksiä. Myönnän että opiskelijan kiinnostus aiheeseen on kannustava tekijä, ja siksi omissa seminaareissa tein kompromissin: hyvä on, otetaan lähtökohdaksi tämä sinun ilmoittamasi aihealue, mutta nyt sitten vasta ryhdymme etsimään, löytyisikö siltä alueelta jokin tutkimuksen etulinjassa oleva, tieteellisesti hedelmällinen kysymyksenasettelu. Jos en itse ollut jollakin alueella mielestäni kyllin hyvä asiantuntija, niin kehotin opiskelijaa kääntymään kysymykseen jonkun toisen, alan hyvin tuntevan tutkijan puoleen. Huomasin, että metodini ei kuitenkaan toiminut kovin hyvin.

Kun opiskelijat valitsevat itse aiheensa, ongelmaksi tulee se, että opiskelijat eivät tunne aihealueensa tutkimusta ja sen etulinjaa, mutta myös se – joka seuraa juuri edellisestä – että he useimmiten valitsevat aiheekseen jonkin hyvin vähämerkityksellisen ja perifeerisen, tai sitten maantieteellisesti jonkin hyvin kaukaisen ja eksoottisen aiheen. Vaarana on Wattin luokituksen ns. ”ensimmäinen kertomus”, historiikki ilman tieteellistä kysymyksenasettelua. Mielestäni pro gradu -opiskelijan tulee päästä tähyilemään etummaisesta poterosta ennen tutkimatonta ja tuntematonta maastoa. Sillä muuten vaarana on, että toistetaan sitä, mikä on jo ennenkin kirjoitettu, eli rumasti sanottuna keksitään vain lisää ruutia, tai sitten referoidaan vähämerkityksellisiä, ennen referoimatta jääneitä lähteitä.

Tämän lisäksi opettajauraltani mieleen jäänyttä ns. mututietoa on se, että opiskelijat jotenkin karttavat tai jopa pelkäävät aiheita, joita on jo paljon tutkittu. Näin mielestäni siksi, että ne ovat työläisiä. Ennen

1. Valtakunta ja rajaamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904. WSOY 1984.

kuin edes pääsee varsinaiseen lähdeyöhön, on luettava suuri määrä aikaisempaa kirjallisuutta, niin ns. aikalaiskirjallisuutta kuin myöhempää tutkimusta. Mutta hekään, opiskelijat, eivät kuitenkaan mahda mitään sille, että juuri tärkeiksi ja merkityksellisiksi koettuja aiheita on aina, jo niiden syntyhetkestä lähtien tutkittu paljon ja niistä on kirjoitettu paljon.

Mikä tässä opiskelijoiden autonomisessa aiheen valinnassa nyt sitten on niin vaarallista? Se, että tuo opiskelijana valittu merkityksetön aihe säilyy ja pysyy niin lisensiaattiyöhön kuin sitten väitöskirjaankin asti. Ja niin sitten saamme paksuja väitöskirjoja laajoine lähdeapparaatteineen, lähde- ja kirjallisuusluetteloineen, mutta jotka paksuudestaan huolimatta ovat lähes merkityksetömiä, jonkin perifeerisen aihealueen lähteiden kokoelmia tai referaatteja, ilman mitään tieteellistä kysymyksenasettelua, teorianmuodostuksesta edes puhumattakaan.

Nykyinen näennäisliberaalinen järjestelmä ei ole paikallaan. Jos akateeminen opettaja on etevä eturivin tutkija ja tieteellisen ajattelun perusolemuksen hyvin sisäistänyt tutkija, voi opiskelija siunata onneaan päästyään moisen opettajan oppilaaksi. Itselläni oli tämä onni. Silloinen professori, nykyinen akateemikko Eino Jutikkala antoi, tai oikeammin sanottuna ”määräsi” minut aikanaan osoittamaan, että silloinen filosofian lisensiaatti Päiviö Tommila, oli ollut lisensiaatin työssään väärässä väheksyessään Porvoon ”valtiopäivien” merkitystä. Tein työtä käskettyä, mutta tulinkin siihen ”väärään” tulokseen, että Tommila oli ollut täysin oikeassa. Porvoon maapäivien merkitys oli nimittäin kehittynyt vähitellen ja pitkän ajan kuluessa; ”maapäivistä” oli vasta vähitellen, puolen vuosisadan aikana kehittynyt ”valtiopäivät”. Akateeminen opettajani ei tulostani hyväksynyt, ja siitä alkoikin välillämmme noin 30-vuotinen sota, jossa kuitenkin – mikäli olen oikein ymmärtänyt – on nyttemmin solmittu ainakin jonkinlainen välirauha. Mutta se, mitä mieltä olin ja olen, tai mitä mieltä Jutikkala oli ja on, ei ole tässä ja nyt tärkeää. Tärkeää on se, että tuo entisen ajan akateeminen opettaja ”määräsi” minulle pro gradun aiheen, joka on siitä

pitäen ollut eräänlainen perusta, fundamentum, koko myöhemmälle tutkijanuralleni.

Mutta varmemmaksi vakuudeksi: En suinkaan halua kieltää kriittisten lähdejulkaisujen luontoisten ”tutkimusten” arvoa ja merkitystä. Ne ovat epäilemättä hyvin tärkeitä. Ei nimittäin ole käytännössä mahdollista sellainen toiminta, jonka muistaakseni Heikki Ylikangas esitti Nuijasota-keskustelun kiihkeimmässä tuoksinassa, että jos tutkijalta evätään lähteiden tulkinnan mahdollisuus, niin silloin heidät, so. tutkijat voidaan korvata arkistojen vahtimestareilla, jotka kärräävät lähteitä suoraan kirjapainoon siellä julkaistavaksi. Tällaiset kriittisetkin lähdejulkaisut ovat kuitenkin vain eräänlaisia ”esitutkimuksia”. Ne eivät herätä suuren yleisön historiallisia intohimoja, ja velvollisuus niiden tuottamisesta onkin siksi alan tieteellisillä seuroilla.

Karu tosiasia nimittäin näyttää olevan se, että merkittävimmät ja eniten ns. valistuneen yleisön kiinnostusta herättävät historian tutkimukset, ilmestyvät enimmäkseen kaupallisilta kustantajilta. Siellä haistetaan hyvin tuo ns. markkinarako. Tieteellisten seurojen rooliksi jää sitten noiden ns. perus- eli esitutkimusten julkaisu. Mutta eikö näin ole aivan hyvä? Onko tässä jotain valettamista. Mielestäni ei.

Mutta en malta olla kuitenkaan huomauttamatta eräästä mieleeni tulleesta yksityiskohdasta: Ei ole kovin kunniaksi ns. ammatilliselle (professionaalille) historian tutkimuksellemme, että sen hakkaa kirkkaasti – mennen tullen – ns. amatööri, nimittäin ministeri Max Jakobson kirjoillaan *Väkivallan vuosisata, Pelon ja toivon vuodet* ja *Tilinpäätös*. – Tai oikeastaan hän hakkasi meidät jo kirjallaan *Diplomaattien talvisota*, mihin hänen ei tarvinnut edes vuosikymmenten jälkeen julkaistussa uusintapainoksessa tehdä mitään olennaisia muutoksia. Ja missä on tuo Jakobsonin salaisuus? Se on paitsi loisteliaassa tyyliässä, myös siinä, että hänellä on kadehdittava taito valita lähteikseen niin merkittävät dokumentit kuin tutkimuksetkin. Vaikka hänen kirjoissaan ei ole lähdeviitteitä, niin olen hyvin monessa kohtaa tunnistanut juuri tällaisia hyvin keskeisiä ja tärkeitä, mutta vähän tunnettuja lähteitä. ■